

Sedlighetsbrottslighetens sociala bakgrund i Borgå län 1670–1690

SEPPO AALTO

Historikerna i Finland har i mycket begränsad utsträckning bedrivit forskning rörande sedlighetsnormer och sedlighetsbrott; ämnet har närmast utgjort ett sidospår eller delområde inom rätts- och kyrkohistorisk forskning.¹ En orsak kan vara att ämnet varit ömtåligt, ty från självständighetens första år fram till 1960-talet var sexualiteten tabu i Finland: föräktenskapliga förbindelser och s.k. "vargpar" betraktades som ett avvikande och skamligt beteende som kännetecknade marginalgrupper.²

En annan orsak kan sökas i historieforskningens tyngdpunkter vid olika tider. Under självständighetens första decennier då man sökte en identitet för den unga nationen och självständighetens rötter i det förflutna, tedde sig sexualmoralen och brott mot den säkert som rätt triviala forskningsobjekt. Efter kriget började historikerna i och med de förändrade östrelationerna och en allmän politisering av samhället intressera sig för de politiska händelserna under autonomi och själv-

¹ Som ett undantag kan nämnas Armas Niemins doktorsavhandling *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenlämän ja yhteiskunnan murroksesta sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*, Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A 6, Turku 1951.

² Lönskaläge avkriminaliserades t.ex. först 1926. År 1929 räknade domkapitlet i Åbo med att det fanns 1 076 samboende ogifta par i stiftet. I ett uttalande fördömdes detta kraftigt och domkapitlet krävde att lönskaläge borde kriminaliseras på nytt. *Ilkka* 19.2.1930. Betr. kriminaliseringsförsök på 1930-talet, se Risto Jaakkola, 'Om sammanboende i Finland på 1930-talet', *HTF* 1984, s. 301–317.

ständighetstiden. I dessa tyngdpunktsförskjutningar har 1600-talet, kyrkotuktens och sedlighetsbrottens guldålder, i stor utsträckning fått stå i skuggan.³

Kriminaliteten i Finland genomgick under 1600-talet en radikal strukturförändring: 1500-talets typiska brott, våldsdåd och försummelser i fråga om allmänna plikter, minskade kraftigt och deras plats togs av vägran att efterkomma stämning och sedlighetsbrott, vilkas andel av brotten på 1500-talet hade uppgått endast till några procent.⁴ Enligt forskarna berodde den våldsamma ökningen av sedlighetsbrotten inte på att folkets sexuella beteendé skulle ha luckrats upp – allmogen levde som tidigare – utan på att kontrollen och övervakningen effektiviserades. Ortodoxins prästerskap förmådde i samarbete med kronans myndigheter strängare än tidigare ingripa i församlingsbornas sedliga beteende och ställa sin flocks felande medlemmar till ansvar.⁵

Under 1600-talet inpräntade den höga överheten med hjälp av prästernas svavelosande predikningar, horbänkens skam och med stränga straff i finländarnas medvetande en ny uppfattning om moral, sexualitet och äktenskapligt beteende som nästan oförändrade blivit bestående ända till våra dagar.⁶

I denna uppsats avser jag att undersöka de sociala faktorer i lokalsamhället som gjorde det möjligt för kyrkans män och myndigheterna att sända mängder av människor till tingen anklagade för brott mot sjätte budet. Däremot behandlas inte de lärda grunderna för ortodoxin och lagstiftningen rörande sedlighetsbrottsligheten. Borgå län har valts som undersökningsområde på grund av regionens mångsidiga samhällsstruktur; undersökningsperioden har åter be-

³ Se t.ex. Matti Klinge, 'Historia ja perinnetieteet, filosofia', *Suomen kulttuurihistoria* 3, Porvoo 1982, s. 191–201.

⁴ Heikki Ylikangas, 'Väkivaltarikollisuuden motivaatiopohja 1500-luvun Suomessa', *HArk* 65 (1971), s. 102–104. Yrjö Blomstedt, 'Hallinto ja oikeuslaitos, osallistuminen valtiopäiviin', *Hämeen historia II:2*, Hämeenlinna 1960, s. 192–207.

⁵ Blomstedt, s. 202–203. Ylikangas, s. 104–106. Mikko Juva, 'Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600--1808)', *Varsinais-Suomen historia VII*, Turku 1955, s. 77.

⁶ Heikki Ylikangas – Ari Siiriäinen, *Lohjalaisten historia* 1, Helsinki 1973, s. 230–233.

stämmts av att sedlighetsbrottsligheten som samhällsförteelse då uppnått ett tillräckligt ”moget” skede.

Den katolska kyrkan förde med sig till Norden en på Bibeln byggd uppfattning om sedlighet och moral, enligt vilken sexualliv var tillåtet endast mellan parter som ingått ett kyrkligt äktenskap. Kyrkans uppfattning konfronterades i Sverige med folkets traditionella äktenskaps seder som byggde på avtal. Kyrkan gick in för att utrota dessa mycket världsliga äktenskaps seder, men lyckades inte utan blev tvungen att anpassa sig till läget utan att avstå från sina principer. Den andliga makten inledde en lång och mödosam utnötningskamp och försökte steg för steg bryta de traditionella sedlighetsuppfattningarna. Kyrkans vapen var dess självständiga andliga domsrätt som hade sina rötter i den kanoniska rätten. Äktenskapsfrågor och sedlighetsbrott behandlades i slutet av medeltiden och början av nya tiden i huvudsak inför domkapitlen eller vid biskops- eller prostting.⁷

En avgörande förändring inträdde i och med reformationen från 1520-talet. Kyrkan blev en statskyrka och avstod sin självständiga domsrätt till kungen och kronan. Äktenskapsmål behandlades dock fortfarande i andliga domstolar eftersom de världsliga myndigheterna saknade kompetens i sådana frågor.⁸ Under 1500-talet intensifierades de världsliga och kyrkliga myndigheternas samarbete: kontrollen effektiviserades och en allt större del av brotten mot sedlighetsnormerna uppdagades och överfördes från prosttingen till de världsliga domstolarna. Utvecklingen kom först igång i rikets kärnbygder i Sverige där församlingarna och häradena var mindre och där det var lättare att organisera samarbetet mellan myndigheterna.

I Finland fortsatte undersåtarna att leva på traditionellt sätt. Största delen av brotten mot sedlighetsnormerna behandlades fortfarande på prosttingen och även om det förefaller som om dessa skulle ha upphört som en regelbundet återkommande företeelse i Lojo-trakten och i Tavastland, förmådde präster, fogdar och länsmän endast sta-

⁷ David Gaunt, *Familjeliv i Norden*, Malmö 1983, s. 60–71. Antti J. Pietilä, 'Kirkon tuomiovalta kihlaus- ja avioliittoasioissa Ruotsissa ja Suomessa uskonpuhdistuksesta 1686 kirkkolakiin saakka', *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjat liitteineen IV*, Porvoo 1905, s. 77–79. Ylikangas, s. 104.

⁸ Pietilä, s. 79–81.

60 Cap. IX. Om Uppenbara Skrift

sätt och wijs / som Handboken innehåller / och ther hoos förmana honom / at wijsa sin Boosfärdighet / med allmoso / gift / eller råd och ämne.

§. IV. Then sig med Lönsfeläger för / ser / så Man / som Widuina / skal en Söndag / under Högpredikan / stå på en särdeles / ther til förordnat Plichtepall / ifrån then tid / thet ringes andra gången / och samma resa / efter aftummandet på Predikstolen / i hela Församlingens närvaro / aflöjas. Wil någon ther före förkonnas / så gifwe Elthundra Dale Gerölsvermynt / halfparten til Socknekyrkan / och then andra halfparten / antingen til Hospitalet / eller til the Fattige i Församlingen / ther bräckt skett är / och blifwe sedan i Sacristian aflöst. Etulle någon komma andra resan igen och åter med Penningar wilsa lösa sig ifrån bemälte

och Kyrkoplacht.

mälte Plichtepall / så aflägge dubbelt / så mycket som första gången: Men beträdes någon tredje resan ther med / så skal then samma böta 200 Dale Gerölsvermynt / til Kyrkan och Hospitaler; eller Socknens Fattige / och stå en Söndag på Plichtebäncken / utan at så lösa sig / och sedan skal han offentligan skrivas och aflöjas; orkar han ey botum / så plichte med Kroppen / efter Straffordningen. Then som enckel Hoos bedrifwer / skal stå / tre Söndagor efter hwar annan / på Plichtebäncken / och ingalunda så lösa sig ther ifrån / med Penningar.

§. V. Bid uppenbare skriftter sig / skal Prästen warna Folket / at icke wara så obetänkt / och förwissta then boosfärdige Syndaren / thet han Kyrkoplacht utslätt / och sig således för Gud ödmjukahäpner;

G 4

Wid

Bestämmelserna i 1686 års kyrkolag om straff för dem som hade ertappats för lönskaläge eller hor, i praktiken tillämpades lagen inte helt bokstavligt. Genom den femte paragrafen försökte man förhindra att de som hade genomgått kyrkostraffet skulle bli utsatta för allmänt hån.

tuera varnande exempel och ställa dem som gjort sig skyldiga till de grövsta sedlighetsbrotten inför rätta i världslig domstol.⁹

Läget i Finland illustreras väl av ett brev från en av domkapitelsledamöterna i Åbo till rikskanslern där han konstaterar att kyrkotukten var i ett fullständigt förfallstillstånd. I Åbo sonade inte kvinnor som dömts för uppenbart hor sina kyrkliga straff och alltför många utövade lönskaläge ostraffat.¹⁰ Den länge nästan obefintliga kyrkotukten började ta fast form först då kyrkan och kronan förenade sina krafter. Förändringen inleddes då biskop Sorolainens efterträdare, Axel Oxenstiernas gunstling Isaac Rothovius anlände för att ta emot sitt biskopsämbete i juni 1627. I motsats till förhållandena på Sorolainens tid var det för Rothovius, som i 35 år verkat som kyrkoherde i

⁹ Blomstedt, s. 202–203. Ylikangas, s. 104–113. Päiviö Tommila, *Nurmijärven historia I*, Vammala 1958, s. 168.

¹⁰ Martti Parvio, *Isaac Rothovius Turun piispana*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 60, Forssa 1959, s. 86.

Sverige och stod på den stränga ortodoxins ståndpunkt, naturligt att kyrkan fick den hjälp den behövde från den världsliga makten. Samarbetet mellan biskopen och generalguvernören Niels Bielke, som representerade en strikt statskyrklighet och den framväxande ämbetsmannastaten, fungerade från första början oklanderligt. I fråga om övervakningen av kyrkotukten samordnade de höga herrarna sin aktivitet ända in i detaljer. I synnerhet tog de itu med hor och lönskaläge som fogdar och präster inte fick bukt med. Budskapet till myndigheterna på lägre nivåer var klart: de som bröt mot sedlighetsnormerna måste ställas till ansvar.¹¹

Man måste börja med att upprätta pli och hyfs bland det lägre prästerskapet, ty församlingsherdarnas och deras flocks uppförande och sedlighet skilde sig inte väsentligt.¹² På denna punkt var åtgärderna framgångsrika ty Rothovius som tidigare förundrat sig över den "oreda som rådde bland vissa präster" kunde i slutet av sin tid som biskop konstatera att han hade rikligt med "troгна, flitiga och gudfruktiga kyrkoherdar och komministrar". Samtidigt fick prästerna en viss självständighet i förhållande till bondebefolkningen, vilket var ett villkor för att man skulle kunna bringa kyrkotukten i kraft bland allmogen. På 1650-talet fick kyrkotukten fast form i Åbo stift: där kyrkans resurser inte räckte kom den världsliga makten till hjälp för att kväsa de uppstudsiga.¹³

Varför slöt kronan och kyrkan då förbund och började med gemensamma krafter kräva att folket anpassade sig efter den stränga kyrkotukten? Det lilla resurssvaga Sverige förde ständiga erövringskrig och konungen och det dominerande ståndet, adeln skapade ett effektivt och centraliserat förvaltningsmaskineri, med vars hjälp man förmådde mobilisera rikets resurser för krigföringen.¹⁴ Med tanke på

¹¹ Parvio, s. 50, 82–83, 90, 99–113. Juva, s. 29, 75–76.

¹² Ett gott exempel ännu under undersökningsperioden är kapellanen i Borgå socken Samuel Frostmanus, se Borgå och Mäntsälä höstting 16–18.11.1675 och vinterting 4–5.3.1689, Borgå och Hollola domsaga, KOa 8 och KOa 11. I det följande avser hänvisningarna till domböckerna Borgå och Hollola domsaga.

¹³ Juva, s. 30–31, 78–79.

¹⁴ Jan Lindegren, 'Den svenska militärstaten 1560–1720', *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser*. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres Odense 1984 1, Odense 1984, s. 99–130.

en effektiv förvaltning var undersåtarnas uppförande inte likgiltigt: ju lydigare, enigare, ödmjukare och underdånigare allmogen var, desto bättre fungerade förvaltningsmaskineriet. Krigen krävde en centraliserad förvaltning, förvaltningen krävde maximal uniformitet i allmogens uppförande – och för att skapa uniformitet behövde regenterna den renläniga lutherska kyrkans hjälp. Dess uppgift var att bearbeta folkets uppfattningar så att de överensstämde med statsmakens vilja.¹⁵

Kyrkan måste dock först återfå den auktoritet den förlorat i samband med reformationen. När predikningar och annan undervisning inte hjälpte tog man till ett grövre vapen, kyrkotukten. I kyrkotukten, till vars väsentligasta inslag hörde strävan att begränsa könsumgänget till äktenskapet, konkretiserades kyrkans och kronans gemensamma fördel: med dess hjälp förenhetligades folkets uppförande och kyrkan återfick sin makt från gångna tider i ny form.

De höga siffrorna för sedlighetsbrott under 1600-talet visar att man från mitten av seklet fått till stånd relativt fasta former för angivelser, rannsaking och domar över personer som bröt mot sedlighetstukten. Behandlingen underlättades av att man i början av seklet stiftat nya lagar och ändrat gamla.¹⁶

Övervakningen av folkets sedliga liv ålåg prästerna och sexmän som utsetts i olika delar av socknen. Sexmännen ålades vid vite att för kyrkoherden ange dem som syndade mot sjätte budet. Denne skulle åter rannsaka om brottets natur och därefter i "tenteringen" övertala – och inte alltid med helt milda medel – dem som gjort sig skyldiga till lönskaläge eller haft könsumgänge under förlovningen att ingå äktenskap. Om övertalningen ledde till resultat kunde de

¹⁵ Om förhållandet mellan kronan och prästerskapet se t.ex. Jan Lindegren, "Med glädje och utan suckan" eller samhällskontrollen i ett lokalperspektiv', *Kustbygd och centralmakt 1560–1721*, SSLF 546, Helsingfors 1987, särsk. s. 204.

¹⁶ Betr. lagstiftningen se Karri Välimäki, *Salavuoteus ja yksinkertainen huoruus 1680-luvulla Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa*, otryckt avhandling pro gradu, Institutionen för juridikens allmänna studier, Helsingfors universitet 1984 och betr. processerna och deras genomförande i Borgå län Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartioijina*, otryckt avhandling pro gradu, historiska institutionen, Helsingfors universitet 1988.

brottsliga klara sig undan med böter för otidigt sänglag. De omedgörliga skickade kyrkoherden direkt till tinget eller i fråga om vissa besvärssärenden för att rannsakas av högre kyrkliga organ. När ifrågasvarande världsliga rättsinstans undersökt saken och utfärdat domen skulle de skyldiga infinna sig hos kyrkoherden med ett intyg, en sedel, över domen, varefter kyrkoherden, kyrkorådet, prosten eller i speciella fall domkapitlet dömde de skyldiga till kyrkliga straff. Man kan ytterligare nämna att de skyldiga skildes från församlingens gemenskap tills de erlagt sina böter och sonat sina straff. Personer som gjort sig skyldiga till allvarigare brott än lönskaläge sände kyrkoherden efter rannsaking direkt inför tinget.¹⁷

I Borgå län utgjorde sedlighetsbrotten den nästvanligaste brottstypen under undersökningsperioden (tab. 1). De bestod huvudsakligen av lönskaläge, ty 88% av domarna i sedlighetsmål utfärdades för olovligt könsumgänge mellan ogifta personer. Huvuddelen av de övriga, 40 personer, fälldes för enkelt hor. Sju domar utfärdades för blodskam och en för respektive tvefalt hor, tidelag och våldtäkt.¹⁸ Sedlighetsbrottens stora andel av den totala brottsligheten vittnar om den konflikt som rådde mellan den officiella absoluta sexualmoralens krav och folkliga seder. Det förblir emellertid oklart huruvida konflikten gällde ett från de officiella normerna avvikande beteende hos en liten minoritet eller en större grupp.¹⁹

I 1600-talets bysamfund rådde en sträng social kontroll och medlemmarnas sexuella relationer kunde inte hållas hemliga.²⁰ Ifall by-

¹⁷ Albin Simolin, *Wiborgs stifts historia*, Helsingfors 1909, s. 235. K.A. Silén, 'Kirkkokurista Turun hiippakunnassa 1650-luvulla', *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjat litteineen VII* (1908), s. 96–100. Juva, s. 131. Pietilä, s. 129–131.

¹⁸ För klassificeringsgrunderna, se Blomstedt, s. 196 och Göran Inger, *Svensk rätts historia*, Lund 1980, s. 120.

¹⁹ Enligt David Gaunt, s. 73–76, hade det svenska folket fram till 1650-talet tillägnat sig den stränga sexualmoral som propagerades av ortodoxins kyrka och av kronan, visserligen på ett ytligt sätt som krävde ständig övervakning. Läget i Sverige kan inte överföras direkt till Borgå län, ty statsmaktens och kyrkans sedelärande uppfostran började verka mycket senare i rikets östliga landskap än i kärnbygderna i moderlandet.

²⁰ Målet rörande Johan Michelsson och Lisbetta Mattsdotter, sommaringet i Hel-

Tab. 1. Olika typer av brott i Borgå län 1670–1690

	Antal	Procent
I Våldsbrott	126	5,4
II Årekränkning	56	2,4
III Sedlighetsbrott		
- lönskaläge 377		
- övriga 50		
Sammanlagt	427	18,3
IV Försummelse av stämning	790	33,8
V Egendomsbrott	346	14,8
VI Försummelse av plikt	394	16,2
VII Övriga	199	8,5
Sammanlagt	2338	100

Källa: Domböcker för Borgå och Hollola domsaga 1670–1675 och 1681–1690 för Borgå län, KOa 4–13, RA. Uppgifter saknas för 1676. Saköreslängder och saköresrestlängder 1677–1680, RA 8030.

Anm: För klassificeringen av materialet, se Ylikangas, s. 92–100 och Blomstedt, s. 194–198.

samfundet accepterade den officiella sexualmoralen, innebar detta att varje för- eller utomäktenskaplig förbindelse mycket snart kom till prästens och myndigheternas kännedom. Ifall man åter inte tog så allvarligt på föräktenskapliga förbindelser, var det mycket svårare för myndigheterna att avslöja dem som bröt mot sexualmoralen. I sådana fall skyddades de skyldiga av ett kollektivt skyddsnät och prästerna och myndigheterna fick endast kännedom om en del av fallen – hur stor del berodde på förhållandet mellan kontroll och motstånd.

För att bevisa olovligt könsumgänge krävdes en bekännelse eller ett verkligt konkret belägg.²¹ Det säkraste, obestridliga beviset var för-

singe, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 12–14.6.1684, KOa 10. Målet rörande generallöjtnant Niels Rosensmith, extraordinarie ting i Borgå och Mäntsälä 1.8.1671, KOa 6. Ilkka Mäntylä, *Ja yhteinen rabvas todisti. Kollaasi 1600- luvun suomalaisista tuomiokirjoista*, Porvoo 1969, s. 70.

²¹ I Mäntsälä räckte det inte att två män vid tre tillfällen sett att Wallborg Mårtens-

Tab. 2. Fall där olovligt könsumgänge enligt domböcker och saköreslängder lett till/ inte lett till ett barn i Borgå län 1670–1690

	Barn	Inte barn	Uppgift saknas	Sammanlagt
Antal	90	2	165	257
%	35	0,8	64,5	100

Källa: Samma som tab. 1.

Anm: Antalet fall för vilka uppgift saknas utökas av att saköreslängderna för 1677–1680 i inget fall innehåller uppgifter om barn.

stås att en ogift kvinna blev gravid eller födde ett utomäktenskapligt barn. Genom att undersöka hur många olagliga förbindelser som upptäcktes genom ett barn kan man få reda på i vilken utsträckning invånarna i Borgå län tillägnat sig den strikta sexualmoralens krav. Prästen fick "automatiskt" reda på barnets utomäktenskapliga börd, senast då det döptes; övriga fall borde sexmännen eller andra bybor ha angivit de skyldiga. Om de senare fallen utgjorde en majoritet innebär det att myndigheterna effektivt förmådde övervaka folkets sedliga beteende och även fick bysamfundets stöd. Brotten mot köns-
tuktiken skulle i så fall ha varit undantagsfall och inneburit brott också mot de av samfundet allmänt accepterade normerna.

Uppgifterna tyder dock på att en olovlig förbindelse i allmänhet blev känd genom att ett barn föddes (tab. 2). Bysamfundet fördömde alltså inte föräktenskapliga förbindelser särskilt strängt och stödde inte myndigheterna särskilt aktivt. På grund av att uppgifter saknas i så många fall måste denna slutsats dock underbyggas ytterligare.

I Lojo var det på 1600-talet vanligt att kyrkoherden gav rätten eller länsmannen en förteckning över dem som gjort sig skyldiga till lönskaläge. Från Esbo finns åter en uppgift att förteckningen skulle ha upptagit de personer vilkas barn döpts som utomäktenskapliga.²² Ett

dotter och Siegfried Jacobsson låg nakna i samma säng. Vid kyrkoherdens förhör svor paret att de inte idkat könsumgänge, varför kyrkoherden måste låta dem gå, sommar- och hösting 9–12.8.1681 i Borgå och Mäntsälä, KOa 9.

²² Ylikangas, s. 106. August Ramsay, *Esbo II. Esbo socken och Esbo gård på 1600-talet*, Helsingfors 1936, s. 187–189.

tecken på ett likartat tillvägagångssätt är att 5–8 sedlighetsmål behandlades vid samma ting i Helsinge och Sibbo tingslag.²³

För rätten var det inte särskilt viktigt att i domboken anteckna att ett barn fötts ifall de skyldiga hade erkänt. Barnet påverkade inte heller domen; det avgörande var att utröna de skyldigas civilstånd och hur många gånger de förfallit till lönskaläge eller hor.²⁴ Ofta framgår det först av sammanhanget att kvinnan fött ett barn.²⁵ Två fall där domboken uttryckligen nämner att synden inte burit frukt, avviker från det vanliga mönstret. Den gifte Simon Erichsson hade lägrat soldatänkan Gertrud Siefresdotter, varom protokollet konstaterar: ”det icke med henne barn afladt, emedan hon är Ålderstiger, whilket kånan sielf tillstår.”²⁶

Vid hösttinget 1673 erkände Thomas Jacobsson själv exceptionellt, utan att myndigheterna hade väckt åtal mot honom, att han gjort hor med Sara Johansdotter. Förhållandet hade inte gett upphov till ett barn och kvinnan fanns inte på plats vid tinget, men hade erkänt inför prosten Stachaus. Bekännelserna räckte för en fällande dom även om det vanliga konkreta beviset saknades.²⁷

²³ T.ex. sommaringet i Helsinge, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 12–14.6.1684, KOa 10.

²⁴ Se nedan not 32.

²⁵ I tveksamma fall då mannen bestred sin skuld eller inte infunnit sig till tinget försökte rätten fastslå vem som var barnets fader. Se t.ex. målet rörande änkan Elin Siegfresdotter och ryttaren Matts vid vintertinget i Pernå, Mörskom och Lappråsk 17–18.2.1688, KOa 11. Målet rörande Israel Soldst, Mårten Mattson och Wallborg Hendersdotter vid sommaringet i samma tingslag 6–7.6.1684, KOa 10. I slutet av protokollet har för en del mål antecknats mannens förpliktelse att bidra till barnets underhåll, t.ex. målet rörande drängen Axel Thomasson och pigan Märтта Andersdotter vid vintertinget i Borgå och Mäntsälä 21–23.2.1688, KOa 11.

²⁶ Vintertinget i Borgå och Mäntsälä 16–18.3.1671, KOa 6.

²⁷ Hösttinget i Pernå, Mörskom och Lappråsk 28–29.11.1673, KOa 8. Fallet är ett av de få där prästernas predikningar förefaller att ha haft verkan. Det är möjligt att Thomas uppträdande, som avvek från det normala, motiverats av skuldkänslor. Å andra sidan hade bekännelse, inte nödvändigtvis något samband med religionen, ty religiositeten under ortodoxins tid var mycket ytlig och betonade yttre uppförande. Eventuellt hade Thomas brutit mot äktenskapsregler och -bruk inom lokalsamfundet, sådana som inte behövde ha något samband med den officiella sexualmoralen. Samfundets tryck kan ha tvingat honom att avsluta förbindelsen via tinget.

I undersökningsområdet kan man även iakttä traditionella drag som stred mot den officiella absoluta sexualmoralen. Det äktenskapliga samlivet inleddes trots kyrkans motstånd allmänt antingen i samband med trolovning eller giftermålslöfte.²⁸ Det förefaller som om en förbindelse ibland inte ens stadfäst på traditionellt sätt.²⁹ Matts Michelsson anklagade t.o.m. sexmannen Jöns Andersson för ärekränkning eftersom denne för prästen avslöjat hans långvariga förhållande med Birgit Jörensdotter, vilket ledde till att de två tvingades ingå äktenskap. Relationerna mellan männen var spända; Jöns Anderssons motiv kan snarare tolkas som hämnd än som nitiskt utövande av ett kyrkligt förtroendeuppdrag.³⁰ I vilket fall som helst kränkte Jörens angivelse lokalsamfundets moralregler och den blev möjlig bara genom att han var sexman.

Det förefaller inte som om livet i Borgå län skulle ha svarat mot kyrkans och kronans stränga krav i fråga om sexualmoralen, men en förändring var redan på väg. Sprickor i lokalsamfundets sociala sammanhållning gav i framtiden plats för nya uppfattningar eller lade åtminstone grunden för en dubbelmoral av nytt slag. Ännu under undersökningsperioden var äktenskapligt samliv utan officiell kyrklig vigsel vanligt; man förhöll sig inte negativt till föräktenskapliga förbindelser eller sexualitet i allmänhet.

De sedlighetsbrott som behandlades vid tingen utgjorde bara top-

²⁸ Tyyne Salminen, *Myrskylän pitäjän vaiheita Ruotsin vallan aikana*, Helsinki 1936, s. 173. Päiviö Tommila, *Nurmijärven historia II*, Vammala 1959, s. 261. Dessutom sommaringet i Helsinge och Nurmijärvi 25.6.1708, KOa 28.

²⁹ Målet rörande Hendrich Hindersson och Karin Hendersdotter vid hösttinget i Helsinge och Nurmijärvi 22.10.1702, KOa 22. Det kan inte vara fråga om ett förlovningspar, ty lägring under trolovningstiden drogs inte inför rätta eftersom landslagen jämställde ett trolovat pars barn med ett barn fött inom äktenskapet och enligt kyrkolagen grundade lägring ett äktenskap, Kristoffers landslags giftermålsbalk 2:3 och 1686 års kyrkolag XV:XIII. Däremot fick de som lägrat under äktensapslöfte eller under trolovningen betala av de kyrkliga myndigheterna utdömda böter för otidigt sänglag.

³⁰ Vintertinget i Helsinge och Nurmijärvi 10–12.2.1686; belägget för att det inte var fråga om ett trolovat par är att rätten använde termen lönskaläge: "Men alldestund Matts Michelsson icke heller tilneka kan, hafva för echtenskapet uthi een godh tiidh medh henne i lönskaläge legat ...". Det var kanske fråga om ett proväktenskap vars avsikt var att innan förhållandet formellt legaliserades försäkra sig om att kvinnan var fruktosam, Nieminen, s. 77–79.

pen av isberget, ty lokalsamfundets interna moral accepterade inte angivelser av föräktenskapliga förbindelser. Detta gällde dock endast lönskaläge och i vissa fall enkelt hor. I fråga om allvarligare sedlighetsbrott stod kronans och folkets uppfattningar närmare varandra.

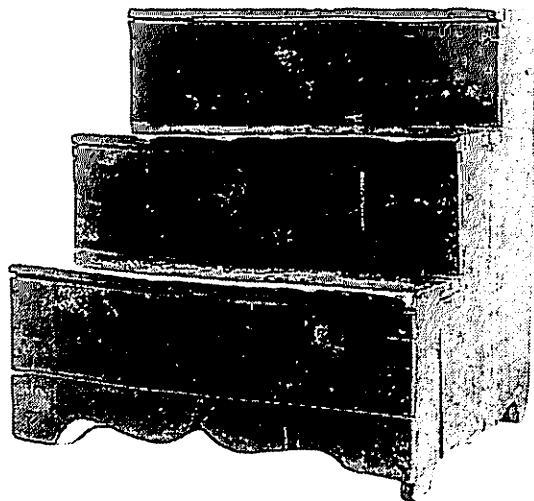
Man kan något tillspetsat säga att utomäktenskapliga barn utgjorde det redskap med vilket kyrkan och kronan åtminstone på ytan lyckades inplantera nya moraluppfattningar i det lokala bondesamfundet. Den sociala utvecklingen under 1600-talet stödde myndigheternas moralfostran; inom lokalsamfundet uppstod en stor grupp obesuttna och könsfördelningen försköts på grund av krigen mot ett kvinnoöverskott. Man behövde bara med skammens hjälp marginalisera dessa marginalgrupper också moraliskt.

De straff som världsliga rättsinstanser utmätte för sedlighetsbrott var stränga: för första resans lönskaläge dömdes mannen till 40 silvermarkers böter, kyrkostraff och avbön inför församlingen; dessutom blev han tvungen att bidra till underhållet för det barn som var resultatet av den olovliga förbindelsen. Vid andra resan fördubblades straffet. Kvinnorna låg ett varv efter, de klarade sig första gången med enbart kyrkostraff, medan andra resan ledde till 40 silvermarkers böter.

För enkelt hor dömdes den gifta parten till svindlande 80 silverdalers böter medan den ogifta fick betala 40. Förnyat brott ledde till en fördubbling av böterna och tredje resan medförde därtill förvisning från häradet. Till domarna anslöt sig givetvis ytterligare kyrkliga skamstraff. De medellösa fick plikta för sitt syndiga liv med sin kropp: männen blev tvungna att löpa gatlopp och kvinnorna pryglades framför tingsstugan. För allvarligare sedlighetsbrott än enkelt hor utdömdes dödsstraff; i fråga om tvefalt hor ändrades domen ofta i hovrätten till böter.³¹

Böterna för lönskaläge översteg klart de årslöner som utbetalades

³¹ Borgå läns domböcker och saköreslängder 1670–1690. *Sweriges Rijkens Lantslag Som af Rijkens Råd översedd och förbättrad*, red. Johan Henric Werner, Stockholm 1726, s. 263–272. *Kongliga Stadgar, Förordningar, Bref, och Resolutioner I från Åhr 1528 in til 1701 angående justitiae och execution åhrander*. Utgaf Johan Schmedeman, Stockholm 1706, s. 294–295. Eero Matinolli, 'Oikeudenhoito ja rikollisuus Varsinais-Suomessa (1600–1809)', *Varsinais-Suomen historia* VII, 2, Turku 1979, s. 27–28. Välimäki, s. 1, 39.

Den som dömdes för lönskaläge eller hor avtjänade sitt kyrkostraff genom att under gudstjänsten avskild från den övriga församlingen sitta på skam- eller horpallen, för att därefter offentligt bli avlost. Eftersom den dömda också kunde sona sitt brott genom att erlägga pengar, var det i huvudsak medellösa kvinnor som kom att sitta på pallen. Genom kyrkostraffen stämplades uttryckligen de obemedlade sexuella beteendena som omoraliskt.

i pengar åt drängar och pigor och ett sådant straff blev en tung börda för landsbygdens småfolk.³² Ett vanligt tjänstehjon eller en obesutten hade ingen möjlighet att erlägga de böter som utdömdes för hor. Förvandlingsstraff var rätt vanliga, speciellt för fattiga pigor och inhysingskvinnor samt för män som dömts för enkelt hor. För dem som ertappats för lönskaläge fanns dock en enkel utväg: de behövde bara följa kyrkoherdens uppmaning att ingå äktenskap. I likhet med Matts Michelsson gjorde många detta antingen mer eller mindre fri-

³² T.ex. hösttinget i Helsinge och Nurmijärvi 9–11.11.1687, KOa 11. Drängen Hans Thomasson hade fått 2 daler i städselpengar och 14 daler kopparmynt i penninglön för ett års arbete. Arrendatorn Johan Tillman hade underlåtit att betala sin pigas lön som uppgick till 11 daler kmt, vårtinget i Borgå och Mäntsälä 16–17.6.1686, KOa 10. En daler = 4 mark och 1 daler smt = 3 daler kmt.

villigt, varvid de endast blev tvungna att i likhet med trolovade par erlägga s.k. "tjärpengar" till kyrkan för otidigt sängelag.³³

Med tanke på straffen måste de som valde tingssalen framom altaret ha haft verkligt vägande skäl; för de flesta som anklagats för lönskaläge kan tinget inte ha varit ett frivilligt val. Inom ståndssamhället och bondeekonomin påverkades ingåendet av äktenskap inte av känslökäl utan av rationella orsaker som hade sin grund i den sociala verkligheten. Bönder och ståndspersoner knöt släkt till släkt, ofta enligt avtal som ingåtts av föräldrarna, och de viktigaste motiven vid de fattigas partnerval var arbetsförmåga och hälsa. Inom ståndssamhället var huvudregeln att äktenskap ingicks mellan likar.³⁴

Det finns många exempel i Borgå län på att det fanns en ståndsmur över vilken man inte brukade ingå äktenskap, inte ens om man ertappades för lönskaläge. Ingen i Borgå socken väntade sig väl att adelsmannen Thure Sabbelhierta skulle ha anhållit om dispens av Kungl. Maj:t för att ingå äktenskap med lösdriverskan Anna Erichsdotter. En rusthållare eller gårdsfogde gifte sig inte med sin piga och en ståndspersonsänka gick inte med på att ta en ryttare till sin andra make.³⁵ I så här klara fall försökte kyrkoherden knappast ens tvinga dessa vandrare på den breda vägen att grunda ett gemensamt hem, men ju smalare den sociala klyftan mellan parterna var, desto fram-

³³ I brist på källor är det för Borgå läns del omöjligt att undersöka hur många av dem som anklagats för lönskaläge som i tenteringen gick med på äktenskap. Tjärpengar betalades som straff för otidigt sängelag och hade fått sitt namn av att medlen bl.a. användes för att tjära kyrktaket, Nieminen, s. 82.

³⁴ Ylikangas-Siiriäinen, s. 402–410. Pietilä, s. 105–106, 110. Betr. arbetsförmågans betydelse, se målet rörande ryttaren Niels Peersson och änkan Margeta Johansdotter vid vintertinget i Pernå, Mörskom och Lapträsk 18–19.2.1687, KOa 11. Betr. föräldrarnas rätt att välja barnens äktenskapspartner, se vintertinget i Borgå och Mäntsälä 20–21.3.1673, KOa 8: Hendrich Andersson från Åby i Borgå socken vägrade ingå äktenskap med sin medbrottsling i lönskaläget "emedan hans föräldrar icke wellat tillstädia bygga med kånan äktenskap."

³⁵ Höstting i Borgå och Mäntsälä 20–21.11.1674, KOa 8. Målet rörande rusthållaren Lars Jacobson och pigan Elin vid vintertinget i Helsinge, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 17–18.3.1675, KOa 8 och RA 8013:410. Målet rörande gårdsfogden Clas Olofsson och pigan Anna Lydiansdotter vid vintertinget i Borgå och Mäntsälä 7–9.2.1672, KOa 8. Sophia Forsmans ärekränkingsmål mot Isac Thomasson vid sommaringet i Helsinge och Nurmijärvi 11.7.1683, KOa 9.

gångsrikare var den prästerliga äktenskapsförmedlingen. Men också då konfronterades kyrkans män och syndarna med ekonomiska och mentala faktorer i samhället.

Inom agrarsamhället ingick man inte äktenskap innan man hade en tillräcklig ekonomisk grundval att bygga på och i synnerhet för unga män kunde det dröja länge innan man uppnådde en sådan. Det uppstod sålunda en lång intervall mellan uppnådd könsmogenhet och äktenskap under vilken det var svårt att motstå det motsatta könets lockelser.³⁶ Unga drängars och pigors ekonomiska ställning och traditionella tänkesätt förhindrade äktenskap även om den sociala klyftan mellan parter som begått lönskaläge inte skulle ha varit oöverstiglig. Det fanns helt enkelt inga möjligheter att ingå äktenskap. Kategorin drängar och pigor var också mycket heterogen. Nästan varje bondbarn tjänade i något skede av sitt liv hos andra, för de obesuttna var detta nödvändigt för utkomstens och tjänstetvångets skull. Det kunde alltså finnas en bred ståndsklyfta mellan en dräng och en piga som kom inför kyrkoherden på grund av lönskaläge; en blivande husbonde valde sin maka med omsorg.³⁷

Man var inte heller villig att legalisera tillfälliga lösa förbindelser som kanske inletts i berusat tillstånd.³⁸ Det förefaller som om ett äktenskap skulle ha förutsatt ett långvarigare förhållande eller en överenskommelse mellan föräldrarna. Som hinder för äktenskap infördes också den andra partens karaktärsdrag eller uppförande.³⁹

Med tanke på människorelationerna inom lokalsamfundet är det

³⁶ Gaunt, s. 13–14, 22–23.

³⁷ Eino Jutikkala, *Bondens historia i Finland*, Helsingfors 1963, s. 59–60. Topi Kallio, *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla*, Helsinki 1913, s. 5. Gaunt, s. 91, 113.

³⁸ Målet rörande Elias Erichsson och Brita Mattsdotter vid hösttinget i Helsinge, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 22–24.11.1675, KOa 8. Om alkoholens inverkan t.ex. målet rörande Thomas Mattsson och Brita Michelsdotter vid vintertinget i Helsinge, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 23–24.3.1674, KOa 8. Målet gällde enkelt hor, men alkohol förtärdes inte enbart av gifter.

³⁹ Clement Mattsson uppgav att Annika Mattsdotter var en fjolla, sommaringet i Helsinge, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 25–26.6.1674, KOa 8. Thomas Hendersson uppgav för rätten att han inte tänkte gifta sig med pigan Wallborg Mattsdotter eftersom hon hade "smickrande lockat" honom, hösttinget i Pernå, Mörskom och Lappträsk 28–29.11.1673, KOa 8.

inte förvånande, att en instämmd man vägrade äkta sitt barns moder ifall hon tog eller man misstänkte att hon tog emot andra män. En kvinna som ådragit sig ett rykte som lösaktig eller av omgivningen stämplats som hora hade få möjligheter att bli gift i ett samhälle med kvinnoöverskott.⁴⁰

Flyttningsrörelsen utgjorde en tredje orsak till att kyrkoherden kunde misslyckas i sina försök att få syndare att ingå äktenskap. I sammanlagt 53 fall (av dem 89% män), hade den ena parten flyttat bort från tingslagets område, endast vistats där tillfälligt eller flytt efter att ha bekänt. Dessutom hade sju personer som åtalades för enkelt hor eller allvarligare brott föredragit att söka sig en ny hemort. De som begav sig iväg var personer vilkas utkomst inte var bunden vid jorden, till ett hemman eller en gård. Över hälften var drängar, sju var soldater eller ryttare, sammanlagt sex stånds personer som officerare och skrivare och en hantverkare. Kvinnorna blev i dessa fall tvungna att ensamma stå till svars för lönskaläge inför häradsrätten.⁴¹

Den del av den manliga befolkningen som socialt och ekonomiskt var bunden vid hembygden kunde inte undgå åtal för lönskaläge genom att rymma. Ifall man inte ville finna sig i äktenskap eller rättgång, måste man välja en annan taktik genom att utnyttja migrationen. Man kunde antingen med tvång eller pengar förmå kvinnan att skjuta skulden på någon som flyttat bort. I de besvärligaste fallen förefaller det som om hela byn skulle ha varit med i intrigen. En dräng som begett sig hemifrån i hopp om bättre utkomst kanske aldrig ens fick veta om att ett åtal för lönskaläge väntade honom på hemorten.⁴² Det förefaller som om den strängare könstukten skulle ha lett till en ökad dubbelmoral bland den bofasta befolkningen.

⁴⁰ Målet rörande ryttaren Hendrich Johansson och pigan Karin Simonsdotter vid sommaringet i Helsinge, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 9.8.1670, KOa 6. Målet mellan ryttaren Märthen Henrichsson och lösdriverskan Anna vid hösttinget i Borgå och Mäntsälä 16–18.11.1671, KOa 6. Jonas Frykman, *Horan i bondesambället*, Lund 1977, särsk. s. 36–77. Aalto, s. 126–136.

⁴¹ Om 1600-talets flyttningsrörelser, se Nils Erik Villstrand, 'Statsmakt och migration under svensk stormaktstid', *HTF* 1989, s. 1–29.

⁴² Målet rörande löjtnant Anders Svensson och Margetta Hendersdotter vid sommaringet i Helsinge och Nurmijärvi 21–22.6.1689, KOa 11.

Tab. 3. För sedlighetsbrott dömda per 1000 personer som betalat mantalspengar per år i Borgå län 1670–1690

Kyrksocken	Befolkning	Antal brott	Medetal	o/oo
Helsinge	856	91	4,6	5,4
Sibbo	643	54	2,7	4,2
Nurmijärvi	194	22	1,1	5,7
Tusby	306	28	1,4	4,6
Borgå	1836	101	5,1	2,8
Mäntsälä	203	9	0,5	2,5
Pernå	1088	63	3,3	3,0
Mörskom	283	9	0,5	1,8
Lappträsk	200	2	0,1	0,5

Källa: Samma som tab. 1 och mantalslängd 1682, RA 8035:535–579.

Anm: Mantalslängderna är inga fullständiga befolkningsregister och tabellen avser därför endast att jämföra de olika socknarna, inte att ställa sedlighetsbrotten i relation till den faktiska folkmängden. Tillvägagångssättet bygger på antagandet att mantalspengarna inom ett härad erlades enligt enahanda grunder. Mantalslängden för 1682 har betraktas som ett tillräckligt gott mått på befolkningen eftersom lokalhistoriska arbeten och domböckerna inte innehåller några uppgifter om radikala folkmängdsförändringar.

Antalet sedlighetsbrott per socken har beräknats enligt den hemby som uppges för de åtalade i tingsprotokoll och saköreslängder; tabellen upptar inte personer för vilka uppgift om hemby saknas eller som var hemma från en ort utanför undersökningsområdet.

Det ovan sagda visar att antalet sedlighetsmål som behandlades vid häradsrätterna påverkades av prästerskapets vilja, förmåga och kraft att förmå personer som gjort sig skyldiga till lönskaläge att ingå äktenskap, liksom även av de sociala förhållandena i socknen. De regionala skillnaderna i undersökningsområdet var betydande (tab. 3). Sedlighetsbrottsligheten var hög i Helsinge, Sibbo, Nurmijärvi och Tusby, där bondetraditionen levde stark och där antalet tjänstehjon var större än i de övriga socknarna.⁴³ Traktens adel var småadel vars

⁴³ Analysen i det följande bygger där annat ej anges på lokalhistoriska arbeten samt domböcker och mantalslängder. Utöver de sockenhistorier som nämnts tidigare, ytterligare Eeva Ojanen, *Helsingin pitäjän seurakunnan historia*, Helsinki 1972 och Eljas Orrman, *Säterien muodostus ja häviäminen Etelä-Suomessa 1600-luvul-*

förmögenhet och beteendemönster i högre grad inte skilde sig från bondebefolkningens högre skikt. Säterierna hade i huvudsak tillkommit på 1600-talet, i inlandet fanns inget gammalt frälse och endast få herrgårdar. Däremot fanns landshövdingens residens i Helsingfors; ett vakande öga fanns i närheten och det gick inte att låta förseelser passera eller låta bli att företa rannsakingar, vilket var möjligt i en del av länets perifera socknar.⁴⁴

Prästererna i området befann sig i en besvärlig situation, mellan den gamla bondetraditionen, som de inte förmådde bryta, och den världsliga överhetens höga auktoritet, som krävde åtgärder.⁴⁴ Kyrkoherdarna gick ofta in för en kompromiss som i sina huvuddrag tillfredsställde både myndigheterna och församlingsborna. De höll ett formellt förhör med föräldrarna till ett oäkta barn eller skickade endast en lista över sådana par till länsmannen. Man tvingade inte syndarna att ingå äktenskap med alltför hård hand ifall detta var motbjudande för endera parten; landshövdingen kunde åter konstatera att åtminstone den formella kyrkotukten upprätthölls. Tillvägagångssättet ökade antalet sedlighetsmål som överfördes till häradsrätterna.

I Borgå socken och i Pernå var den sociala situationen betydligt mer komplicerad. Adelns inflytande var av gammalt stort och vissa säterier innehades av ätter som spelade en roll t.o.m. på riksplanet. Herrgårdarna utgjorde miniatyrsamhällen; kronans tjänstemän hade inte före reduktionen några större möjligheter att göra sig gällande innanför gårdarnas rå och rör. Frälset såg det som sin rätt att skydda och vid behov bestraffa sina underlydande. Sedlighetstukt kunde vara en del av gårdsdisciplinen, ty de yppersta ätterna höll sig med huskaplaner på gårdarna. Under undersökningsperioden angav en gårdsägare eller hans fogde sina underlydande för inbördes sedlighetsbrott

la, otryckt avhandling pro gradu, historiska institutionen, Helsingfors universitet 1969.

⁴⁴ Jfr Panu Pulma, *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*, Historiallisia tutkimuksia 129, Helsingki 1985, s. 195.

⁴⁵ Prästernas ställning mellan kronan och församlingsborna var ofta mycket besvärlig. T.ex. vid folkbokföringen råkade de i en svår mellanställning, Sven A. Nilsson, 'Krig och folkbokföring under svenskt 1600-tal', *Scandia* 48 (1982), s. 5–29.

inför häradsrätten i 22 fall; av dessa behandlades 18 under 1680-talet då reduktionen började rucka på den jordägande adelns ställning.⁴⁶

En annan faktor som minskade antalet sedlighetsbrott som behandlades vid häradsrätterna sammanhängde med att prästerskapet i regionen hörde till tidens prästaristokrati; de kunde särskilt i Pernå upprätthålla kyrkotukten och ingrep även med hård hand när någon bröt mot den. Den mångårige kyrkoherden och prosten Zacharias Stachaeus i Pernå förmådde redan före reduktionen tränga igenom den skyddsmur som omgav adliga och ståndspersoner i kyrkotuktsfrågor. När adelns myndighet att bestämma i sedlighetsfrågor minskade, kompenseras detta av starka kyrkomän. När de "tenterade" personer som misstänktes för lönskaläge var det inte fråga om någon formalitet; det var inte lätt att svara nekande då dessa auktoritativa och skräckinjagande prästmän föreslog äktenskap som en väg ut ur dilemmat.

Å andra sidan fanns det nästan inga herrgårdar bland bondebebyggelsen i kapellförsamlingarna i de norra delarna av Borgå socken. Den första kapellänen i Pukkila, Samuel Frostmanus var själv rätt bondsk i sitt leverne och stod i opposition mot ståndspersonerna. Han brydde sig inte särskilt mycket om att ta befattning med sina församlingsbors uppförande. Det är belysande att en misstanke om hor föll på honom själv och att det enda fallet av sedlighetsbrott i kapellförsamlingen gällde en ståndsperson. I Mäntsälä föredrog kyrkoherden att så snabbt som möjligt bli av med ett besvärligt fall av blodskam hellre än att genom ett strängt förhör tvinga de skyldiga att erkänna. Följderna var katastrofala och i rätten kritiserades kyrkoherden strängt.⁴⁷

⁴⁶ Betr. skydd av personer som misstänktes för sedlighetsbrott, se målet mellan ryttaren Mårten Hendersson och "lööskånan" Anna vid hösttinget i Borgå och Mäntsälä 16–18.11.1671, KOa 6. Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989, s. 203–204.

I dessa socknar hade gårdarna fler tjänstehjon i sin tjänst än bondehushållen; i Helsinge och Sibbo tingslag fördelade tjänstefolket sig jämnt mellan båda grupperna, *Alto*, s. 153.

⁴⁷ Not 11 och målet rörande fältväbel Matts Kernegehagen, sommar- och hösttingen i Borgå och Mäntsälä 27–28.6.1688 och 12–13.11.1688, KOa 11. Blodskams- och barnamordsmålet mot Wallborg Mårtensdotter och Siegfried Jacobsson vid sommar- och hösttinget i Borgå och Mäntsälä 9–12.8.1681, KOa 9.

I de socknar där sedlighetsbrottsligheten var låg, särskilt i Lappträsk, förefaller det vid första anblicken som om man skulle ha levt nästan helt enligt den höga överhetens önskemål, men det är fråga om ett statistiskt perspektivfel. Socknarna var enhetliga bondesamfund, det fanns få ståndspersoner och tjänstehjon. Det var därför lätt för prästerna att övertala dem som gjort sig skyldiga till lönskaläge att ingå äktenskap. En annan möjlighet är att prästerna inte ville eller förmådde ta i med hårdhandskarna mot sockenbornas sexualbeteende. Den världsliga förvaltningens centra var långt borta och Lappträsk saknade t.o.m. egen länsman; det var inte lätt för kyrkoherdarna att kalla den världsliga makten till hjälp.⁴⁸

Den sociala fördelningen bland dem som dömdes eller åtalades för sedlighetsbrott uppvisar vissa karakteristiska drag (tab. 4). Trots att uppgifter om social ställning saknas för en rätt stor del motsvarar fördelningen sedlighetsbrottslighetens interna struktur: till rätten instämde unga och ogifta personer. Ett annat drag är att de åtalade tillhörde de sociala grupperna under bönderna.⁴⁹

Det var ingen slump att drängar och pigor hamnade på de åklagades bänk. De var unga och ogifta. Under 1600-talet ingick det i nästan alla människors livslopp att de under någon tid städslade sig i annans tjänst; det var ett mellanskede i de ungas liv innan de etablerade ett eget hushåll. Ett äktenskap blev aktuellt först då man förmått skapa en tillräcklig ekonomisk grund, inte när prästen uppmanade en att gifta sig.⁵⁰ En annan faktor var tjänarkategoriens hete-

⁴⁸ Vinterting i Pernå, Mörskom och Lappträsk 26–27.2.1684, KOa 10. Det andra sedlighetsbrottet i Lappträsk kom i dagen först i samband med ett barnamord. Sara Johansdotter hade tjänat hos en adelsman i Ingermanland där hon hade lägrats av hennes son. Just därför innebar fallet något som avvek från samfundets seder och medförde skam.

⁴⁹ På basen av uppgifter i domböcker och mantalslängder kan man sluta sig till att de personer vilkas sociala ställning inte framgår till största delen socialt sett stod under bondefolkningen.

⁵⁰ Kallio, s. 154–155. Gaunt, s. 13–19. Med möjlighet att grunda ett eget hushåll avses att den kommande husbonden eller husmodern kunde gifta sig även om det gamla husbondeparet fortfarande höll i tyglarna. Förvärvet av en måg eller svärdotter utökade hemmanets arbetskraft och under denna tid rådde det brist på arbetskraft.

Tab. 4. Den sociala fördelningen för personer dömda för sedlighetsbrott i Borgå län 1670–1690

Grupp	Män		Kvinnor		
	antal	%	antal	%	
Drängar	74	29,9	Pigor	93	37,1
Soldater	41	16,6	Lösdrivare	17	6,8
Hantverkare	5	2,0	Änkor	11	4,4
Ståndspersoner	33	13,3	Ståndspersoner	1	0,4
Adliga	5	2,0	Övriga	20	7,9
Bönder	13	5,2	Okänd	109	43,4
Okänd	70	28,2			
Sammanlagt	248	100,0	251	100,0	

Källa: Samma som tab. 1.

Anm: Om klassificeringen, se *Alto*, s. 137–148. Tabellen upptar också personer som inte dömdes på grund av att de var frånvarande, men vilkas skuld rätten betraktade som klar.

rogenitet; en blivande husbonde gifte sig inte med en piga som stod lägre i social status. Den unga husbondens första äktenskap var ett resultat av noggranna överväganden, vid det andra kunde han redan välja friare.⁵¹

Den tredje och kanske viktigaste faktorn var de förändringar som relationerna mellan husbönder och tjänstefolk genomgick under 1600-talet. I det traditionella, relativt homogena bondesamfundet var husbondefolket och tjänarna jämställda i fråga om socialt ursprung. Husbonden var en patriark, men hushållets barn och tjänstefolk hade likartade rättigheter och skyldigheter. Husbonden svarade såväl för sin sons som sin drängs böter.

Under 1600-talet förändrades tjänstefolkets rekrytering och husbondefolkets sociala ställning. Alltflera tjänstehjon kom från den obesuttna befolkningen; husbönderna tillhörde åter adeln, ståndspersonsklassen eller bondebefolkningens överskikt, rusthållarna. En ekonomisk och social klyfta började i allt högre grad skilja det herrskapsaktiga husbondefolket från tjänstehjonen och den kom senare

⁵¹ *Kallio*, s. 5. *Gaunt*, s. 174–177.

till synes också i fråga om beteende. Samtidigt försvann också det gamla patriarkaliska skyddet av eget folk; drängar och pigor fick själva svara för sina handlingar. Den gamla beskyddande familjepatriarkalismen började ge plats för en tjänstehjospatriarkalism; husbondefolket motsatte sig inte längre kronan och prästerna.⁵² Detta gäller i än högre grad soldater och ryttare; de var legosoldater, vilkas husbondefolk hörde till bondebefolkningens övre skikt eller till högre socialgrupper. En ständig "dödsfara" och osäkerhet förde med sig en oregerlig livsstil: dryckesslag, slagsmål och lösa sexuella förbindelser. Yrkets karaktär skänkte ett berättigande för ett annorlunda uppförande, vapnen och styrkan åter en självkänsla som skilde sig från andra tjänstehjons.⁵³

Manliga ståndspersoner dömdes överraskande ofta för sedlighetsbrott. I Pernå, Mörskoms och Lappträskts tingslag nådde deras andel upp till samma nivå som drängarnas. Av de dömda ståndspersonerna var över två tredjedelar militärpersoner, huvudsakligen underbefäl. De manliga ståndspersonernas "medbrottslingar" var med ett undantag kvinnor med en låg social ställning, vanligen en piga eller "löös-kona".

En man på de lägsta nivåerna i ståndspersonshierarkin var tvungen att välja sin maka med omsorg för att han skulle kunna avancera. För en underofficer eller officer som ville komma framåt och göra karriär var friheten att välja maka mycket kringskuren. Också om han höll sig inom ståndspersonsklassen kunde i huvudsak endast döttrar och syskon till eller änkor efter kolleger i regementet komma ifråga, ty regementets officerskår utgjorde ett slags storfamilj av släkter och

⁵² Särsk. Ylikangas-Siiriäinen, s. 294–295. Enligt mantalslängderna 1682 tjänade drängar och pigor i Borgå län förutom på sätesgårdar huvudsakligen hos ståndspersoner eller rusthållare. Mindre bondehushåll fick komma tillrätta med eget folks arbetskraft. Betr. avdrag av böter för ett sedlighetsbrott från lönen, se t.ex. målet rörande Erich Jörensön och Margeta Jörensdotter vid sommaringet i Helsinge och Nurmijärvi 7–8.6.1686, KOa 10.

⁵³ Den ena parten i våldsbrott var ofta en berusad ryttare som dessutom hade misshandlat sitt offer och börjat slagsmålet. Sålunda försvarade sig en ryttare som begått hor med att han varit berusad och att kvinnan försätligt lockat honom, sommaringet i Helsinge, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 25–26.6.1674, KOa 8.

§. XII. Trolofningar skola ske med klare och tydelige Ord/ med eller utan wilfor; När nu bägge ther til säga Ja/ förutan råddhåga/ eller tvång/ samt gifwa hwar annan Handen/ så är Trolofningen för rättad/ antingen ther gifwes Gåfivor/ eller icke.

§. XIII. Om the trolofivade hwar annan hafva/ så är thet ett Ahtenskap/ som med Kyrckioncs Band fullkommas skal. Undanbrager han sig Wijglen/ så förklarar hon för hans Hustru/ och hafve så thet ene/ som thet andra/ at undfå hoogwerldlig Rätt/ hwar Lag förmår.

¶

§. XIV.

De paragrafer i 1686 års kyrkolag som stadgade om trolovningens former och förhållandet mellan trolovning och äktenskap. Om ett trolovat par inledde sexuellt samliv betraktades detta inte som lönskaläge, utan trolovningen jämställdes med äktenskap.

släktgrenar där utomstående som sökte tjänst betraktades som inkräktare.⁵⁴

I väntan på den rätta maken knöt lägre ståndspersoner förbindelser med pigor och andra kvinnor som socialt befann sig på en klart lägre nivå än deras framtida makor. Detta möjliggjordes av att den avhållsamhet som överheten och kyrkan förordade inte var något ideal bland allmogen och säkert inte heller hörde till de främsta dygderna inom det korporativa militärsamfundet.⁵⁵ Å andra sidan försvagade inte föräktenskapliga förbindelser en mans utsikter att ingå äktenskap i ett samhälle där äktenskapet byggde mera på ekonomiska än på känslökäl.

⁵⁴ Kaarlo Wirilander, *Suomen upseeristo 1700- luvulla. Sosiaalhistoriallinen tutkimus Suomen jakopalkkaisesta upseeristosta*, Historiallisia tutkimuksia 34, Helsinki 1950, s. 88–97, 111.

⁵⁵ Mäntylä, s. 70. Wirilander, s. 101.

De lägre ståndspersonerna hade också svårt att dölja sina föräktenskapliga förbindelser. En officer, underofficer eller skrivare som ständigt bytte arbetsplats och tjänsteort hann aldrig bli en del av lokalsamfundet. De nya officerselement som klättrade uppåt i ståndshierarkin uppförde sig övermodigare än den äldre ståndspersonsklassen och stod som nykomlingar utanför bondesamfundet. Konfrontationer kunde inte undvikas, ty bönderna förhöll sig inte särskilt aktningfullt till nykomlingarna.⁵⁶ De senare kunde inte räkna med lokalsamfundets skydd mot en kyrkoherde som ivrade för kyrkotukt. Å andra sidan behövde kvinnan i dylika fall inte dölja barnets verkliga fader och saknade motiv för att göra det; ett barn till en ståndsperson var alltid ett barn till en ståndsperson.

Det som var tillåtet för en manlig ståndsperson passade enligt statistiken inte för kvinnliga ståndspersoner; för dem var föräktenskapliga förbindelser förbjudna eller åtminstone något mycket klandervärt och anstötligt. Det som gick för sig för allmogen, passade inte längre för överklassen som höll på sin värdighet. Ståndspersonernas inställning till den kvinnliga sexualmoralen höll på att förändras och började skilja sig från böndernas seder.⁵⁷

Det förefaller som om bönderna i likhet med ståndspersonskvinnorna bättre än andra grupper skulle ha följt de stränga sexualnormerna i sitt uppförande, t.o.m. delvis ha internaliserat dem. I fråga om bönderna kan man dock peka på sociala skäl som ledde till att de inte ställdes inför häradsrätten anklagade för sedlighetsbrott. Det

⁵⁶ Mäntylä, s. 180–182, 187–189. Wirilander, s. 15–16, 158–159. Underlåtenhet att hörsamma stämning vid vintertinget i Borgå och Mäntsälä 5–6.2.1686, KOa 10 och hösttinget i Borgå och Mäntsälä 29–30.10.1686, KOa 10. Det språk som en boställsbonde använde då han råkade i gräl med korpralen Hans Pelsing var allt annat än aktningfullt.

⁵⁷ Skillnaderna mellan böndernas traditionella seder och ståndspersonskvinnornas inställning framgår klart av konflikten mellan Christina Cursel och Brita Reier i samband med en konflikt om en kyrkbänk, sommaring i Helsinge, Sibbo, Tusby och Nurmijärvi 9–10.8.1670, KOa 6.

Folksederna och ståndspersonernas uppförande började i allt högre grad skilja sig från varandra, se Bengt Sandin, 'Den karolinska ämbetsmannastaten, barnen och kulturen. Förhållandet mellan statsmakt och barn under 1600-talets senare hälft', *Karolinska Förbundets Årsbok* 1987, s. 77–93.

§4

Cap. XV. Om Trolofsring

§. XIV. Om någon låfvar en Möd til Lågersmåhl/ under Ahtenskapz Löfte/ så skal han/ efter Gud; bud/ wara förplichtad/ at taga henne til ähta / och icke öfvergifwa henne. Refar han til Löftet / och icke kan bringas til Förning / så förwijses han til werldlig Rätt / at thet / på behörigt sätt/ sig bestija. Tilstår han Löftet / och doch motwilleligen öfvergifwer henne / så niuter hon lika Rätt / som en trolofwat Fästemoö / och han straffas / som then thet utan Saaf / en sådan öfvergifwer: Doch / om han icke ännu är kommen til mogen ålder / utan står under Föräldrars eller Förmyndares wälde / bör han intet så högt strängas til Ahtenskapet / med mindre Föräldrarna wilja thet samtyckia.

Den paragraf i 1686 års kyrkolag i vilken ett äktenskapslöfte som har givits i samband med ett lågersmål jämfälls med trolovning. Om mannen lät bli att infria löftet kunde kvinnan inte dömas för lönskaläge, utan hade rätt att kräva ersättning av mannen. Ungdomar som stod under förmynderskap kunde i dessa fall ingå äktenskap endast med föräldrarnas samtycke.

behöver alltså inte vara fråga om avvikande uppfattningar i fråga om inställningen till sexualmoralen mellan bönder och andra grupper.

Husbönderna var i allmänhet gifta män som passerat sina bästa ungdomsår; den tid då de sökte en lämplig maka var förbi. Böndernas eller de blivande husböndernas föräktenskapliga förbindelser kommer åter sällan till synes i domböckerna. En föräktenskaplig förbindelse i ett stabilt parförhållande var ett beteende som överens-

stämde med lokalsamfundets normer. En lämpligbefunnen maka flyttade till mannens hemgård och samlivet inleddes i och med trolovningen eller utan trolovning. När kvinnan blev gravid ingick paret äktenskap och betalade samtidigt böter till kyrkan för otidigt sängelag. Änklingar gifte åter mycket snabbt om sig. Då behövde de inte i samma utsträckning beakta släktingarnas åsikt som då de gifte sig första gången. Kvinnans arbetsförmåga var nästan lika viktig som hennes ställning i samhällshierarkin.⁵⁸

På grund av de stränga straffen, som uppenbart uppfattades som orättvisa i förhållande till förbrytelsen, var byborna ovilliga att fästa myndigheternas uppmärksamhet vid gifta bönders snedsteg. I ett samfund där äktenskapet var ett ekonomiskt förbund, kunde folkets uppfattning om äktenskapsbrott och hor avvika från kyrkans strikta normer. Det är möjligt att en mans utomäktenskapliga förbindelse under vissa tider och i vissa förhållanden kanske inte betraktades som ett äktenskapsbrott utan som något som hörde till bondesamfundets normala livsordning.

Ett läge där undantag tilläts kunde komma ifråga då kvinnans graviditet var långt framskriden eller hon hade fött, men ännu inte kyrktagits. Enligt den uppfattning som var rådande under 1600-talet befann kvinnan sig då inte i ett "välsignat" utan i ett "orent" tillstånd. En icke-kyrktagen kvinnas man befann sig i "bäskätten", d. v. s. han fick inte ha könsumgänge med sin hustru.⁵⁹ Ifall han hoppade över stängslet fick detta dock inte hota hustruns ställning som husmor. I materialet ingår endast ett fall av hor där kvinnan i rätten krävde att äktenskapet skulle upplösas.

Moralreglerna var strängare för gifta kvinnor än för män; endast två kvinnor, vilkas män hade varit i krig under flera år, fälldes för hor. För kvinnor utgjorde äktenskapet också ett gott skydd mot myndigheterna, de kunde ju inte få utomäktenskapliga barn som skulle ha avslöjat att de haft olovliga förbindelser.

Kyrkans och kronans fostran till absolut sexualmoral hade under undersökningsperioden på sin höjd nått halvvägs i östra Nyland.

⁵⁸ Nieminen, s. 74–83. Gaunt, s. 174–177.

⁵⁹ Nieminen, s. 59.

Lokalsamfundet förhöll sig inte negativt till sexualiteten, föräktenskapliga förbindelser uppfattades inte som synd eller som svåra brott. Härav följde att myndigheterna i främsta rummet förmådde avslöja enbart föräldrar till utomäktenskapliga barn. Också bland dem ställdes inför häradsrätten bara de personer som hade vägande sociala skäl att avvisa kyrkoherdarnas erbjudande att ingå äktenskap.

Sedlighetsbrotten i det undersökta området bestod huvudsakligen av lönskaläge och var alltså mycket lindriga. De skyldiga var unga människor och deras, i synnerhet kvinnornas, sociala ställning var lägre än bondebefolkningens. De högre ståndspersonerna och bönderna förmådde skydda sig mot myndigheterna. Kyrkans och kronans förföljelser drabbade de obemedlade hårdast: med prygel och genom kyrkostraffens skam marginaliserades samhällets ekonomiska marginalgrupper också moraliskt. På detta sätt lyckades kyrkan med tiden inpränta en strängt negativ uppfattning om sexualitet i finländarnas tankevärld; föräktenskapliga förbindelser var något som hörde till de lägre ståndens beteende. Bland ståndspersoner och bönder höll en ny inställning till sexualnormerna på att växa fram under perioden. Den gällde visserligen bara kvinnorna; männens uppträdande innebar ett slags dubbelmoral i förhållande till överheten. Till lokalsamfundets seder hörde ett relativt fritt sexuellt beteende, det gällde bara att dölja det för präster och myndigheter.

Sedlighetsbrotten fördelade sig inte jämnt över hela häradet. Den grundläggande orsaken i Borgå län var dock inte olika sätt att förhålla sig till sexualnormerna, utan relationerna mellan olika grupperingar i lokalsamfundet, den allmänna sociala situationen samt befolkningens sociala struktur. I det svenska riket var 1600-talet en tid av förändring, men utvecklingen skedde inte utan konflikter, inte samtidigt och inte likartat i rikets olika delar. Därför kan resultaten av denna undersökning inte läggas till grund för alltför generella slutsatser oberoende av region och tid.